

УДК 349.6:504.38

К. Прохоренко, асп.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОНЯТТЯ "КЛІМАТ" В ЕКОЛОГО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Проаналізовано теоретичні та нормативно-правові підходи до визначення поняття "клімат" з метою обґрунтування місця у системі об'єктів екологічного права та розробки відповідного еколого-правового регулювання.

Ключові слова: клімат; кліматична система; навколишнє природне середовище; еколого-правове регулювання; Рамкова конвенція ООН про зміну клімату.

Проанализированы теоретические и нормативно-правовые подходы к определению понятия "климат" с целью обоснования его места в системе объектов экологического права и разработки соответствующего эколого-правового регулирования.

Ключевые слова: климат; климатическая система; окружающая природная среда; эколого-правовое регулирование; Рамочная конвенция ООН об изменении климата

The article analyses theoretical and regulatory approaches to the definition of "climate" in order to justify its place within the objects of environmental law and to develop appropriate environmental regulation.

Key words: climate; climate system; environment; environmental and legal regulation; United Nations Framework Convention on Climate Change.

Правове регулювання впливів діяльності на клімат є важливою умовою сталого розвитку суспільства [3] та пріоритетним завданням стратегії державної екологічної політики України [17]. Специфіка правового регулювання впливів на клімат детермінована змістом, який вкладається у поняття "клімат" на даному етапі суспільної свідомості, адже за словами видатного науковця В.І. Вернадського, "поняття – річ навідміну від поняття – слова різко змінює свій зміст із історичним плином часу, в різних стадіях наукового мислення" [22, с. 32].

Доктринальні джерела свідчать про дискусійність питання щодо самостійної ідентифікації клімату в системі об'єктів екологічного права [1, с. 15; 4, с. 166 – 168; 6, с. 532; 10, с. 14; 11, с. 4; 20, с. 46], що зумовлено відсутністю законодавчого визначення цього поняття. Етимологічне, історичне, природничонаукове, легальне тлумачення свідчать про поліаспектність поняття клімату, що змушує проаналізувати підходи до його визначення іншими науками на предмет їх придатності для відповідного законодавчого регулювання.

Термін "клімат" походить від грецького слова "klima", "klimatos" ("нахил") і буквально означає кут нахилу земної поверхні до сонячних променів. Вважається, що в науковий обіг цей термін вперше введено древньогрецьким астрономом Гіпархом Нікейським (190 – 120 р. до н.е.), який поділив земну поверхню на п'ять регіонів, у відповідності з нахилом сонячних променів до неї, і назвав їх окремими кліматичними зонами [2, с. 9].

Залежно від ступеня "озброєності" науково-технічними винаходами і відкриттями теорія формування клімату розкривала ті якості клімату, які цікавили суспільство в міру накопичених знань про навколишнє природне середовище і людський вплив на нього. Так, у 19 столітті розуміння клімату зводилося до так званої "середньої погоди" (середніх величин метеорологічних елементів) та типових змін режиму погоди [2, с. 11]. Відкриття вченими теорії "парникового ефекту", який полягає у підвищенні глобальних температур на планеті внаслідок спалювання викопних видів палива, акцентувало кліматологічні дослідження на проблему динаміки клімату під впливом людської діяльності та викликало потребу в системному осмисленні цього поняття.

Сучасному поняттю клімату притаманна дуалістична природа, яка виявляється у необхідності розрізняти клімат у глобальному і регіональному масштабі, розглядаючи його у статичній і динамічній.

Енциклопедичне визначення глобального клімату передбачає, що клімат – це статистичний ансамбль станів, які проходить *кліматична система* (виділено – К.П.) атмосфера – океан – суходіл за період декількох десятиліть [5, с. 313]. Інші вчені вважають, що клімат – це *притаманний певній місцевості багаторічний ре-*

жим погоди (виділено К.П.), зумовлений сонячною радіацією, її перетворенням у діяльному шарі земної поверхні та пов'язаною з нею циркуляцією атмосфери і океанів (регіональний клімат) [7, с. 27-28]. Аналогічне визначення клімату передбачене на рівні Державного стандарту України ДСТУ: 3992-2000 "Кліматологія. Терміни та визначення основних понять" [8].

Генетичний територіально-просторовий зв'язок із певною місцевістю дозволяє розглядати клімат через сукупність фізико-географічних і фізико-хімічних ознак природного середовища: атмосферного повітря (температури, вологості повітря, кількості опадів, снігового покриву, атмосферного тиску, швидкості руху повітряних мас і т.д.), особливостей рельєфу, ґрунтового покриву, біологічного різноманіття, наявності водних об'єктів, тощо. Наявність прямих і зворотних зв'язків з усіма природними оболонками планети – біосферою, атмосферою, геосферою, гідросферою, кріосферою – які у такому значенні є ланками кліматичної системи, свідчить про інтегруюче значення клімату для навколишнього природного середовища.

На підставі зазначеного можна стверджувати про те, що клімат відповідає таким основним ознакам, як: природне походження, нерозривний екологічний зв'язок із навколишнім природним середовищем, життєзабезпечувальне значення для життя і здоров'я людини, що в еколого-правовій доктрині вважаються традиційними підставами для віднесення природного об'єкта до системи об'єктів еколого-правової охорони [1, с. 16; 9, с. 28].

Для юридичної ідентифікації клімату має значення його державний облік і фіксація у Кадастрі з клімату України, який розробляється відповідно до Кліматичної програми України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України №650 від 28.06.1997р. [16], та Національному кадастрі антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 554 від 21.04.2006р., що є частиною національної системи оцінки впливів діяльності на клімат [15].

Разом з тим, поняття клімату становить собою суспільний і законодавчий інтерес не стільки в якості синтетичної категорії, скільки у значенні опосередкованих ним правових зв'язків, сформованих відповідним нормативно-правовим регулюванням поведінки суб'єктів суспільних відносин щодо впливів діяльності на клімат. У зв'язку з цим доцільно провести юридичний аналіз стану чинного законодавства у цій сфері.

Слід констатувати, що спеціальний закон, покликаний до комплексного правового регулювання та охорони клімату в Україні відсутній, а Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" № 1264-ХІІ в ред. від 02.12.2010р. не містить спеціальних положень щодо впливів діяльності на клімат і ви-

значення поняття "клімат" зокрема [19]. Відповідно до ст. 16 Закону України "Про охорону атмосферного повітря" №2707-12 у ред. від 02.12.2010р. правове регулювання впливів на погоду та клімат здійснюється в рамках правової охорони атмосферного повітря [18].

Легальне тлумачення клімату ускладнене відсутністю інтерпретації цього поняття у Рамковій конвенції ООН про зміну клімату, навідміну від наявного визначення семантично подібного поняття "кліматична система" [21]. Показово, що назва Конвенції говорить не про зміну кліматичної системи, а про зміну клімату, чим вказує на відмінність розглядуваних понять.

Відповідно до роз'яснення Міжурядової групи експертів зі зміни клімату, клімат у вужкому розумінні цього слова звичайно визначається як "середній режим погоди" або, у більш суворому розумінні, як статистичний опис середньої величини та змінності відповідних кількісних параметрів протягом періоду часу, який може коливатися від декількох місяців до тисяч або мільйонів років, а в широкому розумінні клімат представляє собою стан кліматичної системи, у тому числі її статистичний опис [12, с. 80].

Однак, таке офіційне тлумачення не робить суттєвої відмінності між погодою і кліматом, що позбавляє останнє адекватного нормативно-правового закріплення. Як справедливо відмічають дослідники, клімат – це не результат погоди, а її причина, і "ця невідповідність причинно-наслідкового зв'язку у визначенні клімату блокує шлях до подальшої розробки проблем зміни клімату" [23].

Варто додати, що поняття "погода" означає фізичний стан атмосфери в конкретний проміжок часу, є миттєвим станом [13], тоді як клімат є результатом взаємодії всіх природних оболонки землі і розглядається в рамках декількох десятиліть. Про різницю між погодою і кліматом також свідчать відмінності у кліматичному та метеорологічному прогнозуванні [24], розмежування метеорології та кліматології як окремих наук.

На противагу вказаному, чинне законодавство України включає до сфери правового регулювання діяльності, що впливає на клімат, правові норми щодо штучної зміни атмосфери і атмосферних явищ у господарських цілях [14, 18], що слугує підставою для невиправданого обмеження предмета правового регулювання впливів діяльності на клімат окремим напрямком правової охорони атмосферного повітря, як закріплено у ст. 16 Закону України "Про охорону атмосферного повітря" [18], або ж цілковитого заперечення можливості самостійної об'єктивації клімату в еколого-правовому регулюванні, про що стверджується у науковій літературі [11, с. 4; 20, с. 9, 46].

На підставі зазначеного, вужьке визначення клімату через поняття "середньої погоди" видається сумнівним з точки зору достатності наведених у ньому характеристик для комплексного правового регулювання питання впливів діяльності на клімат.

Таким чином, у загальному (глобальному) розумінні клімат – це стан кліматичної системи, що проявляється у процесах взаємодії щодо передачі енергії між всіма природними компонентами навколишнього середовища. При цьому, терміном "кліматична система" позначено сукупність основних природних оболонки планети Земля як цілісного природного об'єкта у глобальному значенні, який підлягає зміні під впливами людської діяльності у відношенні "людина – природа".

Контекстуальне тлумачення Конвенції вказує на те, що захист кліматичної системи виступає кінцевою метою правового регулювання, а правове регулювання впливів діяльності на клімат – засобом для досягнення цієї мети. Тому юридичний інтерес становить не власне

клімат як такий, а забезпечена ним природна рівновага кліматичної системи у тій мірі, в якій вона здатна підтримувати безпечно, якісне та стабільне навколишнє природне середовище з метою гарантування безпеки життєдіяльності та сталого розвитку людства.

Екологічне значення кліматичної системи слугує підставою для встановлення приналежності останньої до категорії об'єктів еколого-правової охорони як уособлення блага нинішнього і майбутніх поколінь, що можливо лише шляхом комплексного правового регулювання впливів діяльності на клімат у відповідності зі спільною, але диференційованою відповідальністю і можливостями.

Отже, в еколого-правовому аспекті клімат необхідно розглядати як цілісну сукупність (систему) природних умов і процесів, що полягають у безперервній взаємодії, обміні та розподілі енергії між природними об'єктами та підлягають правовій охороні в якості умови, джерела та ознаки безпечного, стабільного і якісного навколишнього природного середовища – інтегрованого об'єкта екологічного права.

1. Балюк Г.І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частини): Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 192 с.
2. Волощук В.М. та ін. Глобальне потепління і клімат України: регіональні, екологічні та соціально-економічні аспекти [Волощук В.М., Бойченко С.Г., Степаненко С.М., Бортник С.Ю., Тищенко П.Г.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2002. – 116 с.
3. Декларация Рио-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку: від 14 червня 1992 року // Действующее международное право. Т. 3. – М.: Московский независимый институт международного права, 1997 г., с. 687 – 692.
4. Дубовик О.Л. Екологічне право в вопросах и ответах: Учебное пособие. – М.: Проспект, 2001. – 304 с.
5. Экологический энциклопедический словарь. – М.: Издательский дом "Ноосфера", 1999. – 930с.
6. Экологическое право: учеб. / Т.С. Бакунина, Г.Е. Быстров, Г.В. Выпханова и др.; отв. Ред. Г.Е. Быстров, Н.Г. Жаворонкова, И.О. Краснова. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 656с.
7. Клімат України. Монографія / [за заг. ред. В.М. Ліпінського, В.А. Дячука, В.М. Бабіченка]. – К.: "Видавництво Раєвського", 2003. – 343 с.
8. Кліматологія. Терміни та визначення основних понять // ДСТУ 3992 – 2000. – К.: Держспоживстандарт України. 2000 // [Електронний ресурс]: http://www.ukrindnc.org.ua/index.php?option=com_terminus&Itemid=194&task=view&id=56747
9. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: навч. посіб. / Н.Р. Кобецька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352с.
10. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. Екологічне право. Навчальний посібник. – 2-е вид. / МВС України. Луган. Акад.внутр.справ ім. 10-річчя Незалежності України. Крим.юрід.ін-т. Нац. Ун-ту внутр. справ України. [Відп. Ред. Канд.юрід. наук М.І. Єрофєєв]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. –224с.
11. Кузнецова Н.В. Экологическое право: Учебное пособие. – М.: Юриспруденция, 2000. – 168 с.
12. МГЭИК, 2007: Изменение климата, 2007 г.: Обобщающий доклад. Вклад рабочих групп I, II и III в Четвертый доклад об оценке Межправительственной группы экспертов по изменению климата (Пачаури, Р.К., Райзингер, А., и основная группа авторов (ред.)). МГЭИК, Женева, Швейцария. – 104с.
13. Метеорологія. Терміни та визначення основних понять: ДСТУ 3513-97. – К.: Держспоживстандарт України. 1997. // [Електронний ресурс]: http://www.ukrindnc.org.ua/index.php?option=com_terminus&Itemid=194&task=view&id=45422
14. Про затвердження Порядку погодження і видачі дозволів на провадження діяльності, пов'язаної із штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях : Постанова Кабінету Міністрів України : від 13 березня 2002 р. N 301 [із змінами від 16.06.2004] // Офіційний вісник України від 05.04.2002 – 2002 р., № 12, стор. 59, стаття 573, код акту 21874/2002.
15. Про затвердження Порядку функціонування національної системи оцінки антропогенних викидів та абсорбції парникових газів, які не регулюються Монреальським протоколом про речовини, що руйнують озоновий шар : Постанова Кабінету Міністрів України : від 21 квітня 2006 року №554 [із змінами від 17.04.2008р.] // Офіційний вісник України від 10.05.2006 – 2006 р., № 17, стор. 62, стаття 1266, код акту 36098/2006.
16. Про Кліматичну програму України : Постанова Кабінету Міністрів України : від 28 червня 1997 року N 650 [із змінами від 24.09.99р.] // [Електронний ресурс] : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=650-97-%EF>
17. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України : від 21 грудня 2010 року N 2818-VI // Офіційний вісник України від 24.01.2011 – 2011 р., № 3, стор. 13, стаття 158, код акту 54464/2011.
18. Про охорону атмосферного повітря : Закон України : від 16 жовтня 1992 року №2707-12 [у ред. від 02.12.2010р.] // Відомості Верховної Ради. – 1992. – №50. – ст. 678.
19. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України : від 25 червня 1991 року № 1264-XII [у ред. від 02.12.2010р.] // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
20. Пучинина Т.Г. Основы экологического права. Учебное пособие. – Красноярск. – 1999. – 139с.
21. Рамкова конвенція ООН

про зміну клімату : Ратифікована Законом України : від 29 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50. – Ст. 277. 22. Учение В.И. Вернадского о переходе биосферы в ноосферу, его философское и общенаучное значение / Филос. о-во. СССР. Секция глобал. пробл. современности при Президиуме ФО СССР; Отв. ред. Э.В. Гирусов. ч. 1. – М. – 1990. – 236с. 23. Arnd Bernaerts, "Warming up – Science or climate" , L.O.S. Lieder it 28, Vol. 5, January 1993 // [Електронний ресурс]: http://www.whatisclimate.com/1993-LOS-warming-up-science-or-climate.html#_ftn1 24. What is the Relationship

between Climate Change and Weather? IPCC, 2007: Climate Change 2007: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Solomon, S., D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K.B. Averyt, M.Tignor and H.L. Miller (eds.)] // Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA // [Електронний ресурс]: http://www.ipcc.ch/publications_and_data/ar4/wg1/en/faq-1-2.html

Надійшла до редколегії 24.12.10

УДК 349.6

Т. Шоха, асист.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню окремих теоретико-правових аспектів екологічного страхування. На підставі аналізу законодавства, із урахуванням існуючих науково – теоретичних підходів автором зроблено спробу визначити межі екологічного страхування як правового явища.

Ключові слова: екологічне страхування, екологічний ризик, страхування відповідальності, шкода.

Статья посвящена исследованию отдельных теоретико-правовых аспектов экологического страхования. На основе анализа законодательства, учитывающая существующие научно-теоретические подходы, автор попытался определить границы экологического страхования как правовой категории.

Ключевые слова: экологическое страхование, экологический риск, страхование ответственности.

The article is dealing with the research of judiciary theoretic aspects of ecological insurance. Basing on the legislation analyses and considering the current principled approaches the author determines the limits of ecological insurance as legal category.

Key terms: ecological insurance, ecological risk, liability insurance.

Екологічне страхування є важливим елементом еко-номіко-правового механізму охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Про необхідність його запровадження і розвитку йдеться у багатьох нормативно-правових актах сьогодення. Однак, незважаючи на всі спроби створити достатнє законодавче підґрунтя для ефективного функціонування відповідного правового інституту, законодавство у даній сфері характеризується відсутністю чіткого поняття "екологічне страхування", невизначеністю ознак та меж цього явища, відсутністю системності в частині співвідношення окремих його видів.

У якості прикладу колізії правових норм, присвячених окремим питанням екологічного страхування, можна навести положення, передбачені Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затвердженими Законом України від 21 грудня 2010 року № 2818- VI [6], та Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-XII [4].

Згідно з розділом 4 Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року екологічне страхування віднесено до основних інструментів реалізації національної екологічної політики, а розвитку відповідної нормативно-правової бази визнано одним із завдань, спрямованих на досягнення стратегічної цілі – безпечної для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища (розділ 3).

У той же час, привертає увагу та обставина, що відповідно до п. 4.6. цього документу екологічне страхування визнається лише одним із видів страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної безпеки у зв'язку з ймовірним аварійним забрудненням ними навколишнього природного середовища та спричиненням шкоди життєво важливим інтересам третіх осіб.

Очевидно, що таке визначення суперечить положенням базового у відповідній сфері Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", згідно зі статтею 49 якого екологічним страхуванням є добровільне і обов'язкове державне страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів".

Основна відмінність полягає у тому, що за логікою Закону "Про охорону навколишнього природного середовища" межі екологічного страхування розуміються ширше, ніж страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної безпеки. На підставі ст. 49 до екологічних видів страхування зараховуються також особисте і майнове страхування, що здійснюється на випадок негативних змін у навколишньому природному середовищі, передбачено добровільну і обов'язкову форми його запровадження.

Водночас важливим є те, що відповідно до такого підходу передбачено і значно ширше коло страхових ризиків. Це впливає з того, що єдина по суті спеціальна ознака екологічного страхування відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" полягає у тому, що воно здійснюється на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Причинами такої шкоди можуть бути як аварії при здійсненні діяльності, пов'язаної з підвищеною екологічною безпекою, так і інші події, передусім – стихійні природні явища. Іншими словами, коло страхових ризиків у даному випадку не обмежується техногенними ризиками, а характеризується поєднанням екологічних ризиків природного та природно-техногенного походження.

До цього варто додати, що відповідно до Закону України "Про страхування" від 7 березня 1996 р. № 85-96/ВР [5] страхування цивільної відповідальності власників або користувачів об'єктів підвищеної екологічної безпеки є далеко не єдиним видом обов'язкового страхування відповідальності на випадок реалізації екологічних ризиків.

Дійсно, згідно з п. 14 ст.7 Закону "Про страхування" до обов'язкових видів страхування віднесено "страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної безпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру". Але поряд з цим до обов'язкових видів страхування включено також і інші види, які за ознакою – "здійснюються на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погір-